

לתחביר מלת הכימות "הרבה" בלשון המקרא ובלשון חכמים

(עיון דיאכרוני)

עם העיון בשדה הסמנטי של הכימות בלשון המקרא (בתחום הכימות הבלתי מדויק)¹ נתבקשה הרחבת התמונה ללשון חכמים: הן לשם תיאורה לעצמה, והן לשם השוואתה אל מה שקדם לה בלשון המקרא. מאחר שכבר החלה העבודה בשדה זה בלשון חכמים,² נראתה הבחירה להתרכז באחד מרכיביו העיקריים של השדה כדרך נאותה. נבחרה לשם כך תיבת הכימות הבלתי מדויק בעלת הטווח הרחב (לכיוון המרובה), היא "הרבה"; ונעסוק כאן בתיאורה התחבירי-הסמנטי בלשון חכמים. כהקדמה לתיאור זה נציג תחילה (בהארה חדשה) את ניתוחה התחבירי של תיבת "הרבה" בלשון המקרא (ובלשון בן-סירא).³ בלשון חכמים עצמה נדון בפרק מיוחד⁴ – בממצא שבלשון התנאים ובלשון האמוראים שבתלמוד הבבלי (בתלמוד הירושלמי אי אפשר לדון לפי שעה, באין קונקורדנציה לרשותנו), ולאחר מכן במה שנתקבל מהקונקורדנציות של המדרשים (עד שמות רבה, ועד בכלל).⁵

1. "הרבה" בלשון המקרא

1.1 "הרבה" כלוואי

1.1.1 סדר האיברים בתחבירן (סינטגמה) הלוואי

סדר האיברים הוא תמיד הגרעין + "הרבה". ואלו הם המקומות:

ותתן למלך... ובשמים הרבה (מלכים א' י"א); אש ועצים הרבה (ישעיהו ל' לג); גם מקנה בקר וצאן הרבה היה לי (קהלת ב' ז); כי ברב חלמות והבלים

1 ראה על כך מאמרי בספרי "עיונים בתחביר ובסמנטיקה העברית שלאחר המקרא" בהוצאת אוניברסיטת בר-אילן (בדפוס).

2 אני מודה לפרופ' א"ל גלינרס על שהראה לי את תיאוריו בשדה הכימות בלשון חכמים.

3 בלשון המגילות הגנוזות אין "הרבה" אלא במקום אחד, בקטע שקריאתו מסופקת.

4 ראה בפרק על הנושא הזה בספרי הנוכח בהערה 1.

5 הדיון בלשון המדרש יבוא במקום אחר.

ודברים הרבה (שם ה, ו); כי יש דברים הרבה מרבים הבל (שם ו, יא); וחטא אחד יאבד טובה הרבה (שם ט, יח); כי אם שנים הרבה יחיה האדם (שם יא, ח); ואזן וחקר ותקן משלים הרבה (שם יב, ט); הזהר עשות ספרים הרבה... ולהג הרבה יגיעת בשר (שם יב, יב).

לכאורה היה אפשר לחשוב את המקומות האלה כבנויים בסדר הפוך, "הרבה" + גרעינו, אלא שאין הדבר מוכרח: "והרבה עמו פדות" (תהלים קל, ז) – "הרבה" הוא הנשוא (ושמא "הרבה עמו" הוא הנשוא); "ולבי ראה הרבה חכמה ודעת" (קהלת א, טז) – "הרבה" הוא גרעין לתמורה; "כי בכו העם הרבה-בכה" (עזרא י, א) – אף כאן "הרבה" גרעין לתמורה.⁶

1.1.2 הקטגוריות הדקדוקיות של השם שהוא גרעינו של "הרבה"

א. המספר: השם שהוא גרעין ל"הרבה" בא בריבוי כשהוא מציין דבר שהוא [+בר מנייה], והוא ביחיד כשהמאוזכר שלו הוא [-בר מנייה]. המקרים של [-בר מנייה] הם: קהלת ב, ז ("מקנה בקר וצאן"); שם ט, יח ("טובה");⁷ שם יב, יב ("להג").
ב. היידוע: השם המשמש גרעין ל"הרבה" לעולם בלתי מידוע הוא.

1.1.3 הרכיב הסמנטי של הקיום בתחבירן הלוואי

אפשר למצוא את הרכיב הסמנטי של [הקיום] בתחבירן הלוואי של "הרבה" בכל תפקידי התחביריים. נרשום כאן את הממצא לפי סוגי תפקידים אלו:

- א. נשוא הקיום: "אש ועצים הרבה" (ישעיהו ל, לג).
- ב. שם נשואי (בנשוא הקיום): "גם מקנה בקר וצאן הרבה היה ליי" (קהלת ב, ז); "כי ברב חלמות והבלים ודברים הרבה" (שם ה, ו) – "ודברים הרבה" הוא הנשוא;⁸ "כי יש דברים הרבה מרבים הבל" (שם ו, יא).
- ג. נושא מתהווה: "ולהג הרבה יגיעת בשר" (שם יב, יב).
- ד. מושא מתהווה: "ואזן וחקר ותקן משלים הרבה" (שם, שם, ט); "הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ" (שם, שם, יב).
- ה. מושא מצורף של פועל הגרימה:
של [+קיום]: "ותתן למלך מאה ועשרים ככר זהב ובשמים הרבה מאד..." (מלכים א י, י), כשהגרעין הפועלי מביע את גרימת השיוך (קיום מותנה).

6 במקום הזה אין פיסוק הטעמים מסייע לניתוח המוצע. ויש מקום לבחון, שמא תכונה שמנית אחרת פועלת כאן ב"הרבה" (שמוצאו בצורה השמנית של המקור המוחלט), והיא משמשת כאן כשם מופשט (= "רוב"), ולפי זה "הרבה חכמה ודעת" = "רוב חכמה ודעת"; "הרבה בכה" = "רוב בכה". מכל מקום אין כאן "הרבה" אדיקטיבי כלואי.

7 וראה להלן הערות 32, 35.

8 היוו ויו נשואית היא.

של [-קיום]: "וחטא אחד יאבד טובה הרבה" (קהלת ט, יח) – הפועל מביע את גרימת ביטול הקיום.

ו. משלים לפועל "חיה" – "כי אם שנים הרבה יהיה האדם" (שם יא, ח) – כשיסוד [+הקיום] מועבר אל התחבירן "שנים הרבה" מהגרעין הפועלי ("חיה").⁹

1.1.4 הסוגל הסמנטי של [אדם]

השם שהוא גרעינו של "הרבה" לעולם בעל הסוגל הסמנטי של [-אדם] הוא.

1.2 "הרבה" בתעצים

1.2.1 בכל מופעי "הרבה" בתפקידים תחביריים של שם עצם (בתעצים) אפשר למצוא את הרכיב הסמנטי של [הקיום]:

א. נשוא הקיום: "שכרך הרבה מאד" (בראשית טו, א); "זהרבה עמו פדות" (תהלים קל, ז).¹⁰

ב. נושא (של [-קיום]): "וגם הרבה נפל מן-העם" (שמואל ב א, ד).¹¹

ג. מושא מתהווה: "זרעתם הרבה והבא מעט" (חגי א, ו).

של [-קיום]: "אם מעט ואם הרבה יאכל" (קהלת ה, יא).

ד. רכיב בצירוף יחס:

של [+קיום]: "פנה אל-הרבה והנה למעט" (חגי א, ט) – "הרבה" = "יבול טוב".

של [-קיום]: "כי נשארנו מעט מהרבה" (ירמיהו מב, ב).¹²

ה. גרעין לתמורה (או השם הראשון במבנה של שני שמות צמודים בתחבירן) של מושא מתהווה: "ולבי ראה הרבה חכמה ודעת" (קהלת א, טז); "כי בכו העם הרבה בכה" (עזרא י, א).¹³

1.2.2 הסוגל הסמנטי של [אדם]

במרבית המקרים של "הרבה" בתעצים, המסומן שלו הוא בעל הסוגל הסמנטי [-אדם], אולם יש גם מקרים שהוא [+אדם]: "וגם הרבה נפל מן-העם", (שמואל א א, ד); "כי נשארנו מעט מהרבה" (ירמיהו מב, ב). ובשני המקרים מדובר על [-הקיום] שבצירוף הפועלי שהוא גרעינו של "הרבה".

9 כלא שנכריע כאן בתפקידו התחבירי של "שנים הרבה" (מושא או תיאור [זמן?]).

10 אין לראות אפוא ב"הרבה" לוואי שהוקדם לגרעינו ("הרבה פדות עמו").

11 הסודי מתרגם כאן "סוגנא" (שם מופשט).

12 בדברי הימים ב טז, ח ("לרכב ולפרשים להרבה מאד") ייתכן שלפנינו שם נשואי (שהוא נשוא מתהווה), בתקבולת עם "להיל לרב", לאחר "היו".

13 הקורא האמון על הסדר האפשרי של "הרבה" + גרעין בלשון חכמים המאוחרת (בתלמוד הבבלי) עשוי לפרש גם את שתי הדוגמות האלה כנביות בסדר זה של התחבירן הלוואי; אלא שבדיודה של התופעה בלשון המקרא אינו מסייע לפירוש זה.

1.3 "הרבה" כתיאור פועל

1.3.1 של המידה, כש"הרבה" מנוגד ל"מעט" האדוורביאלי, או מקביל ל"יותר" האדוורביאלי: "אחאב עבד את־הבעל מעט, יהוא יעבדנו הרבה" (מלכים ב י, יח); "אל־תהי צדיק הרבה ואל־תתחכם יותר" (קהלת ז, טז).

1.3.2 של מידת הכימות, כש"הרבה" משמש גרעין לצירוף יחס עם מ" היתרון, ואותו צירוף יחס מציין, במפורש או ברמיזה, כמות: "אשר יש־בה הרבה משתים עשרה רבו אדם" (יונה ד, יא); "ומה־לעשות למאת הככר אשר נתתי לגדוד ישראל]... יש לה' לתת לך הרבה מזה" (דברי הימים ב כה, ט) – כש"זה" בא באנאפורה לכימות. בשני המקומות האלה "הרבה מ" = "יותר מ".

1.3.3 מגביר, תמיד ליד פועל המביע פעילות נפשית (שלילית): "הסכלתי ואשגה הרבה מאד" (שמואל א כו, כא); "ואירא הרבה מאד" (נחמיה ב, ב); "וכעס הרבה" (קהלת ה, טז); "כי לא הרבה יזכר את־ימי חייו" (שם, שם, יט);¹⁴ "אל־תרשע הרבה" (שם ז, יז).

2. "הרבה" בלשון בן־סירא

2.1 יש מקומות שבהם קריאת התיבה "הרבה" בבן־סירא ודאי, והם מקרים של תעצים: "הרבה" משמש בהם כמושא, והפועל שהוא המשלים שלו הוא בעל הסוגל הסמנטי של ה[קיום]. ואלו הם המקומות: "מעט והרבה אל תשחת" (ה, טו) – הפועל [קיום]; "מעט והרבה מצאתי דעה... והרבה מצאתי לקח" (נא, טז) – הפועל [+קיום]. ויש לפרש את השם שלאחר הפועל כתמורה ל"הרבה" (ואין כאן אפוא צירוף לוואי *"הרבה... דעה", *"הרבה... לקח", שאיבריו הופרדו זה מזה על ידי הפועל).

2.2 בשני מקומות נוספים אין הקריאה ודאי:

"כי הרבה רעה ע[ן]...[ל, לז) – אולי שיעורו כך הוא: כי הרבה (מושא מתהווה) רעה *עושה.

"כל לאמר ומעט הרבה. ודמה ליודע ומחריש יחדו" (לה, ח) – ייתכן שהוחלף מקום הווי, ויש לקרוא כך: "...מעט והרבה" (כלומר: ... יכול לומר מעט והרבה כאחד, מעט שהוא הרבה; בדומה לצלע השנייה: "ודמה ליודע ומחריש יחדו"). ואפשר שהווי שלאחר "לאמר" ויו הביאור היא, = "כלומר".

אם קריאתנו נכונה, גם מקרים אלו מקרי תעצים של "הרבה" הם, והפעלים שלהם אף הם בעלי הסוגל של ה[קיום] הם.

14 התרגום הארמי רואה בו לוואי חסר גרעין: "לא יומין סגיאין..."

3. "הרבה" בלשון התנאים ובלשון אמוראי בבל

(על פי הקונקורדנציות של קוסובסקי)¹⁵

3.1 הרכה במבנה של לוואי בעל גרעין

3.1.1 סדר האיברים של "הרבה" והשם שלידי במבנה הלוואי

3.1.1.1 בלשון התנאים סדר האיברים של "הרבה" והשם המוגדר שלו במבנה הלוואי¹⁶ הוא תמיד השם + "הרבה", כפי שעולה מכתבי-היד ומהדפוסים הראשונים של המקורות התנאיים.¹⁷ לדוגמה:

במשנה: "ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה" (שבת ז, א);

בתוספתא: "ומחותם אחד יצאו חותמות הרבה" (סנהדרין ה, ה);

במכילתא דרבי ישמעאל: "שהוא נאכל בבתים הרבה" (מסכתא דפסחא בא טו; הורוביץ-רבין, עמ' 64);

בספרא: "למלך ששכר פועלים הרבה... ועשה עמו מלאכה ימים הרבה" (בחוקותי, פרק ב, ה; דפוס ונציה ש"ה, דף נו ע"ד);

בספרי: "לסוף שגורת מצוות הרבה... עבירות הרבה" (במדרב פסקה קיב; הורוביץ, עמ' 120).

סדר איברים זה שכיח גם בלשון הברייתות שבתלמוד הבבלי, כגון: "ת"ר [=תנו רבנן]¹⁸ מעשה בשני בני אדם... שאלות הרבה יש לי לשאל" (שבת לא ע"א). והיא נוהגת גם בלשון האמוראים, כגון: "דאמר שמואל לחם עוני לחם שעונין עליו דברים הרבה" (פסחים לו ע"א); "דאמר ריב"ל [=רבי יהושע בן לוי] מאי הללויה הללויה בהילולים הרבה" (פסחים קיז ע"א).

3.1.1.2 יש מקומות אחדים שבהם הדפוסים מעלים לכאורה את הסדר "הרבה" + השם המוגדר על ידו במבנה הלוואי גם במקורות התנאיים. ואלו הם:

במשנה: "הרבה רשויות בשמים" (סנהדרין ד, ה) – אולם כתב-יד קאופמן (ד, יב), כתב-יד לו וכן המשנה שבכתב-יד מינכן של התלמוד הבבלי גורסים "רשויות הרבה..."¹⁹

15 אני מודה לחברי המכון ללימודים מתקדמים ולאורחיו שהעירו לי הערות חשובות בעקבות ההרצאה והדיון שנתקיימו בו ב"ס במרחשוון תשמ"ח (11.11.87), על "הרבה" בלשון התנאים ובלשון התלמוד הבבלי.

16 על "הרבה" הנשואי שבראש המשפט המקדים את השם, ראה להלן.

17 יידונו בהמשך העדויות לסתור (לכאורה) שבדפוסים.

18 באבות דרבי נתן (מהדורת ש"ז שכטר, גיו יורק תש"ה), נוסח א ונוסח ב, אין הקטע של "שאלות הרבה".

19 מן הדין לשים לב לזימון יחד של סדר איברים זה של "הרבה" עם השימוש ב"כמה" ככמת סתמי ("הרבה") בכתב-יד מסוימים – כגון בכ"י תימני של המשנה (ירושלים 1336 4⁰ Hebr.): "הרבה"

בתוספתא: "הרבה עריות..." (עבודה זרה ה, ד); ראה להלן על "הרבה" כנשוא. במכילתא דרבי ישמעאל: אין.

בספרא: "יכול מפני שהן הרבה מיני תביעות" (חובה פרק ב [טו], ג); ובכתב-יד רומי (אססמאני 66, פינקלשטיין מהדורת צילום, עמ' קו): "יכול [מפני] שהן מיני תביעות" ("מפני" כתוב מעל לשורה) – כלומר, בלא "הרבה".

"הרבה מצוות בבנים מה שאין באבות" (אמור פרשה ד, ג, דפוס ונציה ש"ה, דף מח ע"ב); ובכתב-יד רומי המנוקד ניקוד בבלי: "הרבה מצוות מבנים מה שאין כן באבות" (שיעורו, כנראה: הרבה הכתוב מצוות מצד הבנים כלפי אבותיהם). המנקד השני של כתב-היד ניקד בניקוד של טבריה, "הרבה", והוא אף מחק את רגל המים במקצת בתיבה "מבנים", ובכך קירבה לבית.

"הרבה מזיקים... הרבה דובים..."; ראה להלן על "הרבה" כנשוא.

בספרי: "הרבה פרשיות סמוכות זו לזו..." (במדבר פסקה קלא, הורוביץ עמ' 169), ובנוסח הילקוט (רמז תרלא): "פרשיות הרבה..."

"הרבה נסיונות נסיתו..." (דברים פסקה שמש, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 408), ובילקוט (רמז תתקנה):²⁰ "הרבה נסיתו"; כלומר אין "הרבה נסיונות".

3.1.2 סדר האיברים של הרבה והשם שליידו בלשון התלמוד הבבלי

הסדר "הרבה" + שם המוגדר על ידו במבנה הלוואי מצוי לרוב בלשון העברית שבתלמוד הבבלי, הן בברייתות והן בדברי האמוראים ובדברי עורכי הגמרא. לדוגמה:

בברייתא: "תנה" [=תניא נמי הכין] אמרו להם ב"ה לב"ש [=בית הלל לבית שמאי] הרבה מאורות יש באור" (ברכות נב ע"ב). המקום הזה בא בהמשך לדיון הגמרא בארמית: "דב"ש סברי חדא נהורא איכא בנורא²¹ וב"ה סברי טובא נהורי איכא בנורא".²² ייתכן שבדיונים ארמיים כאלה יש למצוא את מקור הסדר "הרבה" + השם בעברית שבבבלי: מכאן "טובא נהורי" < "הרבה מאורות".

בדברי אמוראים ובדברי הגמרא: "אמרו עליו על אחר בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו" (תגיגה טו ע"ב);²³ "דאמר רב שמלאי הרבה טענות היו לו לנחש לטעון ולא טען" (סנהדרין כט ע"א).

רשויות... (סנהדרין ד, ה); "כמה מטבעות" (סנהדרין ד, יג) – כנגד כתב-יד אחרים (כגון קאופמן, לו, פאריס ועוד): "רשויות הרבה... מאה מטבעות". וראה על תחבירו של "כמה" במאמרי בספר פנינה סיוון ירושלים תשמ"ט, עמ' 155-163.

20 וכן בכתב-יד ובגניזה (הערת פינקלשטיין). וראה על מקום זה בספרא גם בפרק על "הרבה" כתיאור.

21 בכתב-יד פירנצה של התלמוד הבבלי (משנת 1177): "חדא נהורא אית ליה לנורא".

22 בכ"י מינכן: "טובא איכא בנורא"; בכ"י פירנצה: "טובא נהורא ליה לנורא".

23 בכ"י וטיקן 134 (הוצאת צילום "מקור" תשל"ב, כרך ב, עמ' 254) אין "הרבה". בכ"י מינכן: "...נושרין לו..."

3.1.3 אפשר לסכם אפוא את פרטי סדר האיברים של "הרבה" במבנה הלוואי (בתחבירן) שלו כך: בלשון התנאים הסדר הקבוע הוא השם ואחריו "הרבה". בלשון הגמרא הבבליית סדר האיברים של השם "הרבה" מוסיף לנהוג, אולם כבר עולה בה גם הסדר ההפוך: "הרבה" והשם אחריו. סברה היא, ששכיחותו של סדר איברים הפוך זה משקף את תחביר הארמית הבבליית. אפשר לרשום פרט זה שבתחביר כסימן מבחין בין הלשון העברית של המקורות התנאיים ובין הלשון העברית של האמוראים שבתלמוד הבבלי.²⁴

3.2 "הרבה" כלוואי חסר גרעין

יש מקומות שבהם אפשר להשלים את גרעינו החסר של "הרבה" הלוואי, ומכאן שאין לבקש בהם מקרים של תעצים בתפקידים תחבירים שונים (כגון מושא), אף אין לקבלם כתיאורי פועל (כגון של המידה), אף על פי שהם עוקבים פועל. לדוגמה:

3.2.1 בלשון התנאים

במשנה: אין.

בתוספתא: "[יערערנו] בשמן. אבל נותן הרבה לתוך [אניגרונ] ובלוע" (תרומות ט, יב); כאן "הרבה" = "שמן הרבה".
במכילתא דרבי ישמעאל: אין.

בספרא: אין.

בספרי: "וחובר חבר" [דברים יח, יא]. אחד חובר הרבה... " (דברים פסקה קעב, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 219); "הרבה" = "חבר" הרבה.²⁵

3.2.2 בלשון התלמוד הבבלי

בתלמוד בבלי, בברייתא: "...ואני שמעתי הרבה" (גדה ז ע"ב) = "שמעות הרבה"; ואולי יש להשלימו: *נשים הרבה.

3.3 הקטגוריות הדקדוקיות של השם שלידי "הרבה" בתחבירן הלוואי

3.3.1 המין: השם עשוי להיות ממין זכר או ממין נקבה, בלא התניה דקדוקית כלל.

3.3.2 המספר: השם שלידי "הרבה" בא תמיד בריבוי כשהוא מציין דבר שהוא בר מנייה, וביחיד כשהדבר שהוא מציין אינו בר מנייה (כגון שם של חומר או שם בעל צורה ביחיד בלבד).²⁶ והרי דוגמות:

24 וראה לאחרונה על פרטי תחביר המיוחדים לעברית של התלמוד הבבלי: יוחנן ברויאר, "העברית של האמוראים", מחקרים בלשון ב-ג, ירושלים תשמ"ז, עמ' 127-153.

25 אין כאן אפוא "הרבה" כתיאור פועל (של המידה). הוא הדין במקרים של "הרבה עמל הרבה יגעת" (= "עמל הרבה עמלת", **יגיעות הרבה יגעת") ושל "הרבה ניסיתו..." (= "ניסיונות הרבה ניסיתו") בספרי; וראה בסעיף 3.2.1.

26 הרבה = many ליד שם שהוא בר מנייה, much ליד שם שאינו בר מנייה.

3.3.2.1 בלשון התנאים

שם שאינו בר מנייה²⁷

ממון הרבה (עבודה זרה ג, ד); שכר הרבה (אבות ב, ב; ב, טז; ד, י);²⁹ תורה הרבה (אבות ב, ה; ב, טז).³⁰

שמן הרבה (תרומות ט, יב); אניגרון הרבה (מעשר ראשון א, ח); אפר הרבה (פרה ו, א); ממון הרבה (הוריות ב, ו).³²

זמן הרבה (מסכת דבחודש, הורוביץ עמ' 206).

שם בר מנייה

במשנה: תלמידים הרבה (אבות א, א);²⁸ קורות הרבה (כלאים ו, ד); תוצאות הרבה (כריתות ג, א).

בתוספתא: כותים הרבה (פסחים א, טו);³¹ אלוטאות הרבה (שבת יז, יז); ביאות הרבה (כריתות א, טז).

במכילתא דרבי ישמעאל: (ב)בתים הרבה (מסכתא דפסחא, הורוביץ עמ' 54); מצות הרבה (מסכתא דויסע, הורוביץ עמ' 157).

בספרא: וולדות הרבה (תזריע פרק ג, ו); פינקלשטיין עמ' רמט); משקים הרבה (חובה פרק טז, ב); פינקלשטיין עמ' 182); (בלשונות הרבה (קדושים פרשה י, א); פינקלשטיין עמ' תט).

בספרי: בנים הרבה (דברים פסקה שגב, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 413); גרות הרבה (במדבר פסקה צג, הורוביץ עמ' 94); (ב)ברכות הרבה (במדבר פסקה פד, הורוביץ עמ' 83).

27 ההדגמה בקבוצה זו מקיפה את כל השמות.

28 נעשה כאן ניסיון להדגים שמות בעלי סוגלים סמנטיים שונים.

29 במסכת אבות בלבד, ובלא סיועם של כל כתבי-היד: ב, ב אין בכ"י קאופמן ("...שכר") ואין בקטעי הגניזה (נגזי משנה בידי א"י כץ, ירושלים תש"ל); ב, טז אין בקאופמן ("שכר פעולתך"); ד, י אין בגניזה, ובקאופמן נוסף "הרבה" בצד.

30 במסכת אבות בלבד.

31 ואין לקרוא: "...כותים, הרבה מדקדיקין בה יותר מישראל"; וראה להלן.

32 ובמובאה מהכתוב (קהלת ט, יח): "יחוסא אחד יאבד טובה הרבה".

3.3.2.2 בתלמוד הבבלי³³

בלשון הברייתא: [תנא דבי אליהו...]³⁴ תלמידי חכמים הרבה (שבת יג ע"א); [תנו רבנן...]³⁵ טובות הרבה (קידושין מ ע"ב); [תנו רבנן...]³⁶ סכין שיש בה פגימות הרבה (חולין יז ע"ב).

בלשון האמוראים והגמרא: (ל)מצורעים הרבה (כריתות ט ע"ב); [רב ושמואל...]³⁷ גיזין הרבה (חולין קלז ע"ב); [וכי נס אחד...]³⁸ נסים הרבה... (כריתות ה ע"ב).

3.3.3 היידוע: השם שליד "הרבה" בתחבירן הלוואי הוא לעולם בלתי מיודע (ראה בדוגמות הקודמות). ייתכן שיש לראות בכך סימן לקשרים ההדוקים שבין "הרבה" בתפקדי התחביריים השונים ובין התוכן ההגיוני של הקיום (ראה להלן), שיסודו בפרדיקט של הקיום.

3.4 הרבה כתיאור פועל

3.4.1 כתיאור מידת הכימות (= "יותר")

3.4.1.1 בלשון התנאים

"הרבה" עשוי לשמש כתיאור מידת הכימות; כשמצטרף אליו צירוף היחס "מ-", הוא מביע את מידת היתרון (בלשון ימינו במקרים אלה "הרבה" = "יותר")³⁹.

33 הדוגמת ייבחרו כאן שלא מהצירופים המצויים כבר במקורות התנאים.

34 אבות דרבי נתן פרק ב (נוסח א במהדורת ש"ז שכטר, עמ' 8).

35 המקור הוא בתוספתא קידושין א, יד (צוקרמנדל עמ' 336): "טובה הרבה", כמו במקרא; אולם בכ"י יונה (ליברמן עמ' 281): "טובות הרבה". במקום שהשם בריבוי, יש להניח שחל בו שינוי קטגוריאלי-סמנטי בהשוואה ללשון המקרא: שוב אין הוא מציין את המושג המופשט של טובה (שם -בר מנייה), אלא ישויות מוחשיות שהן בעלות תכונה זו (+בר מנייה).

36 בתוספתא חולין א, ז אין "הרבה", אלא "פגימות פגימות".

37 כ"י מינכן: "גיות הרבה".

38 כהמשך לברייתא ותנו רבנן, כריתות ה ע"א; הברייתא הנרמזת היא בהוריות יא ע"ב, ואין שם אלא השאלה כלבד: "וכי נס אחד נעשה בשמן המשחה"; אולם גם שם בא המאמר כברייתא (תנו רבנן), והמקור הוא (תניא אידך) בספרא מילואים (דפוס ונציה ש"ה, דף כב ע"א; כ"י רומי 66, פינקלשטיין עמ' קפא), ושם נאמר "מעשה נסין" (בהוריות יא ע"ב לשון הבבלי הוא "כמה נסים").

39 במקום אחר "הרבה" מנוגד ל"יותר": "הרבה למדתי מרבתי ומחברי יותר מרבתי..." (תענית ז

במשנה: "ואם⁴⁰ היה סיכוך הרבה מהן" (סוכה א, ד). בתוספתא: "הרבה משלש מאות פסחים יש לנו..." (פסחים ד, א); אף כאן "הרבה" הוא תיאור מידת הכימות.⁴¹ בשאר המקורות התנאיים לא מצינו הדרגה זו ב"הרבה".

3.4.1.2 בלשון התלמוד הבבלי

בתלמוד הבבלי מובאת התוספתא מפסחים (ד, א) בשינוי לשון: "תנו רבנן... והלא הרבה יותר ממאתים פסחים יש לנו בשנה..." (פסחים סו ע"א). מכאן שהצירוף "הרבה יותר מ-" מלשון הגמרא הבבליית הוא, ואפשר לשער את התהוותו בדרך הפירוש ("גלוסה") שהוכנס לטקסט; מאחר ש"הרבה" פירושו במקום זה הוא "יותר", סופר יכול היה להוסיפו כפירושו למקום.⁴²

ויש בתלמוד הבבלי מקום נוסף שעשוי היה להתפרש כדוגמה לצירוף "הרבה יותר מ-" (ומקום זה חוזר בש"ס במספר מקומות): "כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל" (ברכות מז ע"ב,⁴³ וכן גיטין י ע"א, קידושין עו ע"א, חולין ד ע"א 3x); וכך מופיע מאמר זה בשם רבן שמעון בן גמליאל גם בתוספתא (פסחים א, טו, ובכ"י וינה ב, ג). אלא שעלינו להעדיף את חלוקת התיבות כפי שלמדנו לפי דרכנו: "כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה, מדקדקין בה יותר מישראל". וכבר הביא ש' ליברמן⁴⁴ את המאמר המקביל מהירושלמי: "כל מצוה שהכותים נוהגין בה [=שהחזיקו בה כותים הרבה] הן מדקדקין בה יתיר מישראל" (ירושלמי פסחים א, א נו ע"ב).⁴⁵

ע"א) – בדברי אמורא בלבד ("והיינו דאמר רבי חנינא..."). וראה על תחבירו של "יותר" בפרק מיוחד (בספרי הנזכר בהערה 1).

40 בכ"י קאופמן: "אם". וראה בלשון המקרא כתיאור מידת הכימות: "הרבה משתים עשרה רבו אדם" (וינה ד, יא); לעיל, סעיף 1.3.2.

41 וראה בהערה הבאה.

42 בעברית של אמוראי בכל נוהג "יותר מ-" לציין את דרגת היתרון; והשווה בארמית בבליית "ספי מ", בסורית "סגי מ". וראה בדיוני על יותר לעיל, הערה 39. ואף על פי כן יש מקום לבדיקה מיוחדת (ועל כך במקום אחר) על מקור הצירוף "הרבה יותר מ-", מאחר שאין הוא מופיע בכתבי יד תימניים של התלמוד הבבלי; וראה על כך מאמרי בספר המוקדש לגד בן-עמי צרפתי (בדפוס). בכ"י מינכן נוסף המאמר בשולי הדף.

44 תוספתא מועד, עמ' 145, ותוספתא כפשוטה מועד, עמ' 486–487.

45 על היחסים הסמנטיים של "הרבה" ראה להלן, פרק 4. ד"ר מ' מישור העיר לי בטובו, שכבר הביא ש' ליברמן נוסח אחר מקטע גניזה: "...הן פקיעין בה הרבה מישראל" ובכ"י לונדון [מהמאה ה"טו בכתב ספרדי]; "בקיאיין". בעדות זו יש מופע ראשון של "הרבה" כמגביר לשם תואר, ומקרה נוסף של "הרבה" בצירוף "מ-". ההצעה לקיים את החלוקה שלנו ("...כותים הרבה, מדקדקין בה יותר מישראל"), אלא שלא כתחבירין של לוואי ("כותים הרבה"), כי אם כתיאור (= "זמן רב", כסברת ש' נאה) – אינה נראית, מאחר שלא הוכח עדיין במידה מספקת, ש"הרבה" כתיאור מצוי בלשון התנאים.

3.4.2 "הרבה" כמגביר (intensifier)

הצירוף השמני עם "הרבה" עשוי לשמש כתיאור פועל של הזמן, של המידה, של התכיפות – הכול לפי מלת היחס הקודמת לצירוף. לדוגמה בתוספתא: "פעמים הרבה אכלתי..." (תוספתא ביצה ב, ג); "פדאו בממון הרבה" (תוספתא הוריות ב, ו).⁴⁶ אולם "הרבה" לעצמו ספק אם אפשר לפרשו כתיאור פועל (של התכיפות, של המידה) או כמגביר בלשון חכמים, לא בלשון התנאים ולא בלשון האמוראים. הסימן המבחין לתפקיד התחבירי של התיאור הוא תלותו של צירוף היחס (או של הצירוף השמני עם אפס מלת יחס לפניו) בגרעינו, שהוא פועל או שם תואר. כלומר, עלינו לרשום כאן אותם מקרים שבהם "הרבה" לעצמו משמש כמגדירו של פועל או של שם תואר. ואלו הם הנתונים:

3.4.2.1 כלשון התנאים

במשנה: אין.⁴⁷

בתוספתא: במקום אחד "הרבה" עשוי להיחשב כתיאור, אלא שנראה לפרשו כתוצאה של השמטה מצירוף שמני לווי: "כל זמן שהוא דוחק הרבה מוציא דמעה" (נדה ב, ח). אין כוונת "הרבה" כאן "בעצמה", "חזק מאוד", אלא "דחיקות הרבה";⁴⁸ כלומר, "הרבה" עשוי היה לשמש כלואי למושא הפנימי של הפועל, ואותו מושא פנימי נשמט. אפשר לראות במקרה זה ובדומים לו את שלב המעבר מהתחבירן הלוואי של "הרבה" אל תפקידו העצמאי כתיאור שהוא מגביר (בלשון העברית המאוחרת יותר). במכילתא דרבי ישמעאל: אין.

בספרא: נמצא מקום אחד בדפוסים הספרא שבו "הרבה" מגדירו של שם תואר הוא, ונראה לכאורה שהוא משמש כמגביר ("מאוד"); אלא שכנראה גרסת הדפוסים משובשת. וזהו המקום: "ונותנין סודר קשה הרבה וכורך על צוארו" (קדושים דף צד ע"א בדפוס ספרא, ירושלים תשי"ט); בכתב-יד רומי 66 (פינקלשטיין עמ' שעח) הנוסח הוא: "ונותנין סודרין קשין בתוך הרכין..."; ובמשנה שנינו: "ונותנין סודר קשה לתוך הרכה" (סנהדרין ז, ב). כלומר, "[לתוך] הרכה" נשתבש ל"הרבה". סמי אפוא מכאן "הרבה" כמגביר.⁴⁹

46 הדוגמות מעטות.

47 "והלא אוכלים [כ"י ק: העכברים אוכלין] בין מהרבה בין מקמעה [מקימאה ק] (משנה בבא מציעא ג, ז) אינו עניין לכאן, משום שצירוף היחס "מ + הרבה" מושא החלקיות הוא, ולא תיאור. וכן בתוספתא בבא מציעא ג, י.

48 בדומה ל"נפרצו פרצות הרבה" (תוספתא עירובין ט, יד), או ל"הבא על השפחה ביאות הרבה" (משנה כריתות ב, ג). וראה לעיל על הלוואי חסר הגרעין.

49 הקטע הוא ממכילתא דעריות המובאת בכ"י רומי 66 בפרשת אחרי מות. אני מודה על הערה זו למר שלמה נאה. נוסח המשנה מובא גם בילקוט שמעוני (דפוס ראשון שלוניקי רפ"ז, רמז תרכב, ויקרא דף קעה ע"ב).

בספרי: "דבר אחר רב לך" [דברים ג, כו] אמר לו הרבה יגעת הרבה עמלת" (במדבר פסקה קלה, הורוביץ עמ' 181); זהו קיצור מהצירוף השמני *יגיעות הרבה יגעת", *עמל הרבה עמלת".⁵⁰

"הרבה ניסיתו..." (דברים פסקה שמת, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 408 בכתב-יד לונדון, בקטע גניזה, בילקוט [רמז תתקנה]; ראה באפאראט של פינקלשטיין).⁵¹ אפשר היה גם כאן להציע את הקיצור מ*"נסיונות הרבה ניסיתו",⁵² אלא שאין צורך בכך. בדפוס ראשון של ילקוט שמעוני (שלוניקי רפ, ז, דפוס צילום ירושלים, דף שסה ע"א) אין "הרבה" כלל, אלא: "אשר ניסיתו במסה" [דברים לג, ח] ונמצא שלם.

3.4.2.2 בלשון התלמוד הבבלי: אין.

3.4.2.3 נוכל אפוא לקבוע, שאין "הרבה" משמש כמגביר בלשון החכמים, לא בלשון התנאים ולא בלשון האמוראים. יש מקומות אחדים שעשויים היו לשמש כנקודת מוצא להתפתחות בכיוון זה,⁵³ אולם אין עדויות של ודאי לגמר התפתחות זו בלשון חכמים.⁵⁴

3.5 "הרבה" בלא גרעין (בתעצים)

יש לראות ב"הרבה" שאינו לוואי מקרה של תעצים (substantization),⁵⁵ על פי התפקידים התחביריים שלו במשפט חסר הפועל, שברגילי נעשים בשמות עצם. תפקידים אלו הם: נשוא, נושא, מושא (וגם חלק מצירוף יחס, או תיאור פועל). נעיין בדוגמות לכך:

3.5.1 "הרבה" כנשוא⁵⁶

במשנה: "והשכר הרבה" (אבות ב, טו).⁵⁷ שאר הדוגמות ל"הרבה" כנשוא כולן מסוג כמת הקיום או מתיאור מידת הכימות הן.⁵⁸

50	ראה לעיל על תוספתא גידה ב, ח.
51	בדפוס הספרי נכתב: "הרבה נסיונות ניסיתו"; וראה לעיל בדיון על סדר האיברים.
52	כמשך למובאה "אשר ניסיתו במסה" (דברים לח, ח) אפשר לראות את "הרבה" כלוואי חסר גרעין (ועל כך ראה לעיל, סעיף 3.2.1): *מסה / מסות / נסיונות הרבה. מבנה שלם זה ("נסיונות הרבה") היה עשוי להתגלגל לנוסחים (מתמיהים) שונים: (1) "הרבה נסיונות ניסיתו" (בדפוס הספרי); (2) "הרבה ניסיתו" (בכתב-היד של הספרי ובילקוט שמעוני, כגון בדפוס פרדס, ניו-יורק 1944). וכך הוא בכתב-יד ברלין: "נסיונות הרבה" (הערת ש' נאה).
53	מהתחבירן הלוואי שבו גרעינו של "הרבה" הלוואי היה מושא פנימי פארונומסטי של פועל.
54	יש מקומות שהגמרא נוקטת לשון מקרא ("מעט", "הרבה"). וראה בדיון על "הרבה" בתעצים.
55	מאחר שאין אפשרות להשלים את הגרעין שלידי, אין לראותו כלוואי חסר גרעין.
56	על "הרבה" ככמת קיימי ראה להלן סעיף 3.7.2, וכתיאור מידת הכימות ראה לעיל סעיף 3.4.1.1.
57	מחזור ויטרי: "ושכר הרבה".
58	וראה להלן סעיף 3.7.2.

3.5.2 "הרבה" כנושא

במשפט פועלי (כלומר במשפט שנושאו פועל נטוי או בינוני) "הרבה" עשוי לשמש כנושא.⁵⁹ שכיח, שהמאוזכר בנושא כזה (שהוא תעצים של "הרבה") הוא [+אדם]:⁶⁰

3.5.2.1 בלשון התנאים

במשנה: אין.

בתוספתא: "הרבה מלו בימי בן כוזבא" (שבת טז, ט); "הרבה דרשו במרכבה..." (מגילה ד, כח); "הרבה מבקשין אתו..." (בבא בתרא ו, א).⁶¹
במכילתא דרבי ישמעאל: "אלא שמתו הרבה מישראל במצרים" (מסכתא דויהי בשלח א, הורוביץ עמ' 78).

בספרא: "שהרבה מיטמין ואינן מטמין" (מצורע פרשה ד, יג; דפוס ונציה ש"ה, דף לט ע"א; כ"י רומי 66, פינקלשטיין עמ' שכח); כנראה מדובר כאן על משכב ועל מושב, כלומר הנושא הוא [-אדם].⁶²

בספרי: "הרבה קידמוך ונשטפו" (במדבר פסקה יב, הורוביץ עמ' 18) = "נשים רבות..."⁶³.

בספרי זוטא: "והלא קדמוהו הרבה ושמשו אחריו" (פרק יח, ז, הורוביץ עמ' 293) – כשהנושא הוא [+אדם]; "רב לך" (דברים ג, כו)... הרבה ממה שבקשת נתון לך" (פרק כז, יב [?] 64 x 3), כשהנושא הוא [-אדם].

3.5.2.2 בלשון התלמוד הבבלי: "הרבה" כנושא יש שהוא מציין בני-אדם, כגון (בדברי אמוראים ובדברי הגמרא): "אמר אביי הרבה עשו כרבי ישמעאל" (בדפוס, ברכות לה ע"ב);⁶⁵ "הרבה עשו כן ולא הועילו" (נידה ע ע"ב, ועוד). וכן מופיעים בה מקרי "הרבה" כנושא [+אדם] מלשון התוספתא, בשינויים מסוימים.

59 שלא כמו במשפט חסר הפועל, שבו "הרבה" הוא כמת קיום נשוא; וראה סעיף 3.7.2 מהמקורות התנאים מובאות כאן כל הדוגמות שנרשמו בעקבות הקונקורדנציות. ועל התלמוד הבבלי להלן.

61 בכתב-יד שביסוד הקונקורדנציה של האקדמיה ללשון העברית הנוסח הוא "הרבה מבקשים אותם..."

62 ובדומה בספרי זוטא ועל פי הקונקורדנציה של מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית: "שיש הרבה מטמים באהל..." (הורוביץ-רבין עמ' 307, 312); אלא שהמבנה שם שונה (עם "יש").

63 למקום הזה: "רב לך" (דברים ג, כו)... הרבה שמור לך הרבה צפון לך" (במדבר פסקה קלה, הורוביץ עמ' 181) השווה בדיון על "הרבה" ככמת הקיום.

64 אין במהדורת הורוביץ.

65 בכ"י מינכן אין "הרבה", אלא: "אמ' אביי הוו רבנו דעבדין כר' ישמעאל..."

ויש בלשון התלמוד הבבלי גם "הרבה" כנושא, כשהוא [-אדם] (בדברי ברייתא): "תניא... הרבה אובדות מהן הרבה מתפורות מהן" (בבא מציעא מ ע"א),⁶⁶ כשהמדובר בפירות.⁶⁷

3.5.3 "הרבה" כמושא

אפשר להבחין בין שני סוגי מושאים ב"הרבה" כמושא: יש שהוא מושא מתהווה (הרוב), ליד פעלים שרכיבם הסמנטי המרכזי הוא גרימת הקיום ("עשו" וכיו"ב), ויש הוא מושא מצורף, ליד פעלים שאין בין רכיביהם הסמנטיים הרכיב של גרימת הקיום. נעייין במלוא החומר מלשון התנאים.

3.5.3.1 בלשון התנאים

"הרבה" = מושא מצורף

לאכול⁶⁹ הרבה (יומא א, ד); זהלא אוכלין בין מהרבה בין מקמעה (בבא מציעא ג, ז)⁷⁰ [כשהמושא הוא מושא החלקיות (partitive)]; הוציא הרבה ואכל קימעה (כתבות ת, ה).⁷¹

"הרבה" = מושא מתהווה

במשנה: ...במעשיו שהוא עושה הרבה (פאה ז, א); בתי הרבה יין עושה הרבה שחוק עושה הרבה ילדות עושה הרבה שכנים הרעים עושים (סוטה א, ד);⁶⁸ אמור מעט ועשה הרבה (אבות א, טו).

כש"הרבה" הוא מושא מצורף אין בפועל המשמש לו גרעין מהרכיב הסמנטי של גרימת הקיום, אבל יש בו (בכל הדוגמות שהובאו מהמשנה) הרכיב הסמנטי של ביטול הקיום ("אכל", "הוציא"). אפשר אפוא לכלול את שני סוגי המושאים של "הרבה" יחד כמושאי גרימת הקיום בשני ערכים מנוגדים: + (מושא מתהווה), - (מושא מצורף).

"הרבה" = מושא מצורף

ובלבד שלא ימלול בידו הרבה כחול (שבת יד, יב); כדי שתאכל הרבה... (בבא מציעא ת, ד); כדי שלא תאכל הרבה... (בבא מציעא ת, ד); ...אוכלין בין מהרבה ובין מקימעה (בבא מציעא ג, י) [מושא החלקיות (partitive)].

"הרבה" = מושא מתהווה

בתוספתא: הרבה שליחות עושה (מכות ג, ה).

66 המקור הוא בירושלמי (בבא מציעא פ"ג ה"ח, דפוס ונציה דף ט ע"ב): "אובדות הן מתפורות הן" (כלומר אין "הרבה").

67 על חולין נו ע"ב ("הרבה מתקיימות שתיים שלש שנים") ראה להלן, על הכמת הקיומי.

68 כ"י לו: "הרבה היין עושה הרבה השחוק עושה הרבה הילדות עושה הרבה השכנים הרעים עושים".

69 כ"י קאופמן: "לאכל".

70 כ"י קאופמן (ג, ח): "העכברים אוכלין בין מהרבה בין מקימעה". ז' כ"י קאופמן: "קמאה".

במכילתא דרבי ישמעאל: אין.

בספרי: הרבה יין עושה הרבה שחוק עושה הרבה ילדות עושה (במדבר פסקה יב, הורוביץ עמ' 18); יכול כדרך שכינסו⁷² הימנו הרבה כך אכלו ממנו הרבה (במדבר פסקה קלה, הורוביץ עמ' 97); "רב לך" [דברים ג, כו]... הרבה יגעת הרבה עמלת⁷³ (במדבר פסקה קלה, הורוביץ עמ' 188); אם שמעת מעט סופך לשמוע הרבה אם שמרת מעט סופך לשמור הרבה⁷⁴ (דברים פסקה עט, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 145).

במקום אחד אין הפעלת העיקרון של [גרימת הקיום] במושא שהוא "הרבה" עולה יפה: "הרבה ניסיתו..." (דברים פסקה שמט, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 408, על פי ילקוט, רמז תתקנה). לכאורה "הרבה" משמש כאן כתיאור פועל (של התכיפות, של ההגברה), אלא שאין בזה הכרח; ייתכן שחלה כאן השמטת הגרעין השמני של "הרבה" שהוא המושא הפנימי של "נסה": *ניסיונות הרבה ניסיתו⁷⁵ – ובמקרה זה גם הצירוף (המשוחזר) הזה הוא בגדר מושא מתהווה.

3.5.3.2 בלשון האמוראים בתלמוד הבבלי

בתלמוד הבבלי חוזרים המקרים של "הרבה" כמושא מתהווה שבמקורות התנאים, תוך כדי דיון בהם ("עשה הרבה", "אכל הרבה", "הוציא הרבה", "שמע הרבה" ועוד). בדומה להם יש גם מקרה חדש.

בלשון הברייתא: "תנא דבי אליהו⁷⁶ מעשה בתלמיד אחד ששנה הרבה וקרא הרבה..." (שבת יג ע"א)⁷⁷ – כנראה קיצור של *שנה משניות הרבה וקרא מקראות

72 "כינס" = "הכין אוכל", כלומר גרם לקיומו.

73 "יגעת", "עמלת" = "יצרת ביגיעה, בעמל". ואפשר שחלה כאן השמטת הגרעין השמני של "הרבה": *יגיעות הרבה יגעת*, **עמל הרבה עמלת*.

74 "שמע" = "קיבל שמועה", כלומר גרם לקיום מסורת השמועה; "שמר" = "קיים למעשה".

75 וראה על כך בפרק בסעיף 3.1.1.

76 אבות דרבי נתן פרק ב בנוסחה א.

77 בכ"י מינכן בסדר הפוך: "שקרא הרבה ושנה הרבה..." ("אדם אחד", ולא "תלמיד אחד"); וכן הוא באבות דרבי נתן.

הרבה"; ובלשון האמוראים: "והיינו דאמר רבי חנינא הרבה למדתי מרבתי ומחברי יותר מרבתי ומתלמידי יותר מכולן" (תענית ז ע"א).⁷⁸

3.6 "הרבה" כתיאור פועל⁷⁹

במקום הזה מצינו את "הרבה" כמנוגד ל"מעט" שלא כמושא כלל, אלא כתיאור פועל (של המידה).

בדברי הברייתא: "אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה" (יומא לט ע"א);⁸⁰ ועוד צירופים דומים. כנראה יש בכך שימוש בלשון המקרא.⁸¹

3.7 "הרבה" ככמת קיומי (existential quantifier) בחלק הנשואי של המשפט

3.7.1 במשפטים הפותחים ב"הרבה" שאינו מתלווה בשם⁸² אנו מוצאים נשוא ממוקד שהוקדם לנושא שלו,⁸³ והנשוא הזה הוא נשוא של כמת קיומי. אפשר לפרשו בדרך התעקף כך: "מציאותם של דברים (או של אנשים) היא בתדירות גבוהה" (כשהנשוא הוא [אירוע])⁸⁴ - או כך: "שכיחותו של מקרה מסוים היא גבוהה" (כשהנשוא הוא [+אירוע]).⁸⁵ המבנה כולו מצטייר בדרך זו:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{שם בלתי מיודע} \\ \text{צירוף יחס מועצם} \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} \text{כשהצירוף שמני} \\ \text{הבלתי מיודע} \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} -\text{ש} \\ -0 \end{array} \right\} + \left\{ \begin{array}{l} \text{"הרבה" + צירוף שמני} \\ \text{נושא} \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} \text{נושא} \end{array} \right\}$$

0

3.7.1.1 בלשון התנאים

במשנה: אין.

78 בכ"י מינכן: "והיינו דא"ר הרבה תורה... מכולם". יש כאן ניגוד בין "הרבה" ובין "יותר". המים שלאחר "יותר" משמשת הן כמשלים לפועל ("למדתי מ-") והן כמשלים ל"יותר" (מ-).

79 ראה לעיל על "הרבה" כמגביר.

80 בכ"י מינכן: "מטמאין הרבה אותו". כל זה בהמשך לפתיחה: "תנו רבנן אל תטמאו בהם ונטמתם בהם" (ויקרא יא, מג: וזלא...).

81 וכן במקום הזה: "אחאב עבד הבעל מעט יהוא יעבדנו הרבה" (סנהדרין קב ע"א), שהוא מובאה ממלכים ב י, יח.

82 ואין גם אפשרות לשחזר את השם מההקשר שבשית.

83 שלא כמו "הרבה" הנשואי בסדר איברים בלתי ממוקד - "והשכר הרבה" (אבות ב, טו) [ובמחזור ויטרי (מהדורת ש"ה איש הורוביץ, ברלין תרנ"ג): "ושכר הרבה"]; "ואם היה סיכוך הרבה מהן" (סוכה א, ד). ועל המבנה "הרבה מ-" ראה לעיל, סעיף 3.4.1.1.

84 השווה בלשון המקרא: "רבות בנות עשו חיל" (משלי לא, כט) = "מרבובת הן הבנות שעשו חיל".

85 במקביל לייש" ככמת קיומי שבראש המשפט ולידו נושא בעל סוגלים סמנטיים שונים. וראה על כך בספרי הנזכר לעיל בהערה 1.

בתוספתא: "הרבה עריות שאין בית דין של ישראל ממיתין עליה ובני נח מוזהרין עליה" (עבודה זרה ה, ד) 86 – כלומר: "מרובות הן אותן עריות ש..." 87 במכילתא דרבי ישמעאל: אין.

בספרא: "הרבה מוסיקין לפני המקום, 88 הרבה דובים, הרבה אריות, הרבה נמרים, הרבה נחשים, הרבה שרפים, הרבה עקרבים שיפגעו בנו" (אמור ז, פרשתא ח פרק ט; דפוס ונציה ש"ה, דף ג ע"א; כ"י רומי 66, פינקלשטיין עמ' תמב); פירוש הדברים הוא: "מציאותם של אלה (מוזיקים לפני המקום, דובים, אריות וכו') שיוכלו לפגוע בנו תדירה היא" 89.

בספרי: "רב לך" [דברים ג, כו]... הרבה לך בידי... (דברים פסקה כט, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 46) = "הדברים שלך אשר בידי מרובים הם"; "שהרבה אוהבים למלך וחביב מכולם מי שהמלך אוהבו" (דברים פסקה שנב, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 409) = "ידידי המלך מרובים הם" 90.

3.7.1.2 בלשון התלמוד הבבלי

בברייתא: "[תניא... אמרו לן] הרבה מצלת על שאינו גופה יותר מגופה" (חולין עג ע"א 3x) – כלומר "שכיח הוא שהיא מצלת על...". הנושא שהוא [+אירוע] מיוצג באפס, וגם משפט הזיקה הצפוי אחריו חסר קישור הוא. 91
בדברי אמוראים ובדברי סתם הגמרא: "[אמרו לן] והלא הרבה מתקיימות שתיים שלש שנים" (חולין נז ע"ב) – פירושו: "שכיח הוא" 92 שהן [הטריפות] מתקיימות שתיים שלש שנים"; "אמר ר"ש בן לקיש הרבה מקראות שראויין לשרוף" (חולין ס ע"ב) 93 = "מקראות כאלה שראויין לשרוף מציאותם שכיחה".

86 בנוסח התוספתא שבש"ס וילנא: "...בני נח..." (בלא ויו). כלומר אין כאן מבנה לוואי "הרבה עריות".

87 ועוד: "הרבה במדבר שאין ביישוב" (תוספתא כלאיים ה, ט, כ"י וינה; ליברמן עמ' 223); "הרבה בים שאין ביבשה" (כלאים ה, י).

88 "הרבה מוסיקין לפני המקום" עשוי להיחשב כמשפט בפני עצמו ("הרבה" נושא, מוזיקים לפני המקום – נושא); בעקבות הערות ש' נאה וח' כהן.

89 בלשון התלמוד הבבלי (תענית יח ע"ב) נשתנה המבנה: "הרבה הורגים יש לו למקום, והרבה דובין ואריות יש לו למקום בעולמו". שם נתקבל אפוא מבנה לוואי עם הקדמת "הרבה" לשם המוגדר על ידו, ובמשפט מופיע ציין הקיום "יש".

90 "אוהב" – "ידיד", בדרוש על "ידיד ה'" (דברים לג, יב), ואין כאן תחבירן לוואי ("הרבה אוהבים"). מיון זה של "הרבה" כנושא עדיף על מיונו כנושא, בעיקר מחמת תפקודו השמני של "אוהב" בלשון חכמים (הערות מ' מישור).

91 וכך תרגמו אלי קשדן לאנגלית (לונדון 1948): It is often the case that an act has a greater effect upon that which is not...

92 בתוספתא חולין ג, יט: "פעמים שמתקיימת שתיים שלש שנים".

93 בכ"י מינכן: "...יש שראויין לשרוף"; בכ"י האמבורג 169 (מהדורת צילום מקור 1972, עמ' 62):

3.7.2 הצירוף הלוואי של "הרבה" כחלק ממבצע של כמת קיומי כבר נרשמו המקומות שבהם "הרבה" משמש כנשואו של משפט קיום, וממילא הוא מתפקד במשפט כזה ככמת קיומי.⁹⁴ וכן מצינו את "הרבה" המועצם בתפקיד תחבירי של מושא במשפט, כשהוא מסוג המושא המתהווה (ולא עוד, אלא גם במקרה שהוא מושא מצורף אפשר לגלות בו את הרכיב הסמנטי של גרימת הקיום בערכו השלילי);⁹⁵ כלומר, תוכנו ההגיוני הוא בתחום הכמת הקיומי. כשנעייץ בתפקידיו התחביריים של הצירוף הלוואי של "הרבה", נמצא, שהתוכן ההגיוני של כמת הקיום מצוי גם בו במקרים רבים. לכן שכיח הוא, שהצירוף הלוואי של "הרבה" משמש כחלק (שמנני) של נשוא הקיום (לסוגיו), או של גרימת הקיום (לסוגיו); וכן מצינו, שהצירוף הלוואי של "הרבה" משמש כמושא מתהווה לפועל המביע את גרימת הקיום. נעייץ בדוגמות.

3.7.2.1 בלשון התנאים

במשנה:

הצירוף הלוואי הוא הנושא: "והאגודה"⁹⁶ קלחים הרבה" (מכשירין א, ד). הוא הצירוף השמנני שליד הנשוא הקיומי: "אם היו גושים רבים" (טבול יום ב, ה).⁹⁷ וכשקיום מותנה בנושא (לוקטיבי): "שיש בו מיני ימים הרבה" (פרה ת, ח); "היו לפניו מינין"⁹⁸ הרבה" (ברכות ו, ד); "זבו קורות הרבה" (כלאים ו, ד); "שאינן בה תוצאות הרבה וחסאות הרבה" (כריתות ג, י); "רשויות הרבה בשמים" (סנהדרין ד, ה);⁹⁹ "שתחזיק מים הרבה" (פרה ז, ח) – "יהיו בה..."¹⁰⁰ וכשהקיום קיום מותנה, ומציין את השיוך: "יש לך-¹⁰¹ בטלים הרבה..." (אבות ד, י); "יש לו שכר הרבה..." (שם, שם). יש גם מקרים של גרימת הקיום (הקיום המותנה – השיוך): "אם נותנים לך-¹⁰² ממון הרבה" (עבודה זרה ג, ד); "נותנים לך שכר הרבה" (אבות ב, טז).

הצירוף הלוואי הוא מושא מתהווה (בא לידי קיום תוך כדי פעולה המובעת בפועל): "האשה שילדה ולדות"¹⁰³ הרבה" (כריתות ב, ד); "והעמידו תלמידים הרבה" (אבות א,

"הרבה מקומות יש...". כלומר, לפי גרסתם אין כאן המבנה הנדון (שהרי נוסף בהם ציין הקיום "יש").

94 ראה לעיל, סעיף 3.7.2.

95 ראה לעיל, סעיף 3.7.2 ואילך.

96 כ"י קאופמן: "ואגודה..."

97 כ"י קאופמן: "ואם... גושים..."

98 כ"י קאופמן: "מינים..."

99 על פי כ"י קאופמן (ד, יב); בדפוסים: "הרבה רשויות..." וראה בפרק על סדד האיברים.

100 ויש מקומות נוספים במבנה דומה.

101 כ"י קאופמן: "יש לו..."

102 כ"י קאופמן (ג, ה): "אם נותנין לך..."

103 כ"י קאופמן: "וולדות..."

א; "מעלה אני עליכם שכר הרבה" (שם ב, ב) ¹⁰⁴ = "בורא את השכר..."; "אם למדת כ"י קאופמן, לוי: עשית) תורה הרבה" (שם ב, ח) = "על ידי הלימוד סיגלת את התורה לעצמך, עשית אותה להיותה שלך" ¹⁰⁵. וכן במקרים שהמושא המתהווה מושא פנימי הוא: "הבא על השפחה ביאות הרבה" (כריתות ב, ג); "שנטמא טומאות הרבה" (שם, שם); "שנתנגע נגעים הרבה" (שם, שם); "נפרצו בו פרצות הרבה" (כלאיים ד, ד) – הצירוף הוא נושא המתהווה של פועל סביל.

בתוספת א:

הצירוף הלוואי הוא הצירוף השמני שליד גשוא הקיום; הקיום קיום מותנה הוא, של הלוקטיב: "ובו קורות הרבה" (כלאיים ד, ז); "או שהיו בו נקבים הרבה" (אהלות ב, ו); "...בבית ולו" ¹⁰⁶ פתחים הרבה... היו בו חלונות הרבה" (שם ח, ד); "אע"פ שיש בו גושין הרבה" (טהרות י, יא); "אם בשביל שתחזק אפר הרבה" (פריה ו, א) = "שיהיו בה".

הצירוף הלוואי הוא נושא מתהווה של פועל סביל (במשמעותו): "נפרצו בו פרצות הרבה" (עירובין ו, יד); ¹⁰⁷ "ומחותם אחד יצאו חותמות הרבה" (סנהדרין ח, ה). הצירוף משמש כמושא מתהווה: "אומר הבדלות הרבה" (ברכות ו, ו); "...לעשות שדהו שורות... של מינין הרבה" (כלאיים ב, א); "ועשה מסמרות הרבה מלמעלה" (שבת ח, ה); "וזורעה מינין הרבה" (בבא מציעא ט, כו); "בשביל שיבאו" ¹⁰⁸ דמים הרבה" (ערכין ד, ז); "האשה שילדה ולדות הרבה" (כריתות א, טו). המושא מושא פנימי הוא (בדרך הפארונומסיה): "ועבר עבירות הרבה" (שבת ט, ו; כריתות ב, ט).

הצירוף הלוואי הוא מושאו של פועל המביע את ביטול הקיים: "בהמה שאכלה פירות הרבה" (שבת יז, כג); "כדי שיאכלו ענבים הרבה" (בבא מציעא ח, ג). במכילתא דרבי ישמעאל:

הצירוף הלוואי מושא מתהווה הוא: "משמיעין לו מצות הרבה" (מסכתא דויסע, בשלח א, הורוביץ עמ' 157); "מצות הרבה הטלתי לכם..." (מסכתא דויסע, בשלח ה, הורוביץ עמ' 170); "...כדי שישמור שבתות הרבה" (מסכתא דשבתא, כי תשא א, הורוביץ 341); "זמן הרבה אתם עושים שם" (מסכתא בבחודש, יתרו א, הורוביץ עמ' 206). הצירוף בא ליד פועל המביע את ביטול הקיים: "שהוא נאכל בבתים הרבה" (מסכתא דפסחא, בא טו, הורוביץ עמ' 54); "משכיחין לו מצות הרבה" (מסכתא דויסע, בשלח א, הורוביץ עמ' 157).

104 כ"י קאופמן: "זאתם מעלים עליהם שכר" – כלומר אין "שכר הרבה"; אין גם בגניזה (נגזי משנה לא"י כץ, ירושלים תשל"ל).

105 וכן אבות ו, א: "זוכה לדברים הרבה" = "דברים הרבה נעשים להיות שלו". אין בכ"י קאופמן.

106 לפי ההמשך נראה ש"לו" זה אינו אלא לוקטיב.

107 בכ"י ארפורט ט, יד (צוקרמנדל עמ' 149): "נפרצו פירצות הרבה".

108 "שיבאו"? גם אם יש לקרוא "שיבואו", הצירוף הלוואי של התהוות הוא.

ב ס פ ר א : 109

הצירוף הלוואי הוא נשוא הקיום: "מפני שהן מינים הרבה" (חובה פרק טו, דפוס ונציה ש"ה דף יג ע"ד; פינקלשטיין כ"י רומי, עמ' קו).¹¹⁰ הוא הצירוף השמני שליד נשוא הקיום: "שיש בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה... שאין בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה..." (חובה פרק א, דפוס ונציה ש"ה דף י ע"א; פינקלשטיין עמ' עא) – כולם בקיום המותנה של הלוקטיב. וכן הקיום המותנה של השיוך: "ונותן לה ממון הרבה" (בחוקותי פרק ה, ג; דפוס ונציה ש"ה, דף נז ע"ב). ובסביל: "זהלא תורות הרבה ניתנו להם לישראל" (בחוקותי פרק ח, יב; דפוס ונציה ש"ה, דף נח ע"א).¹¹¹

הצירוף הלוואי הוא מושא מתהווה: "ועשה מלאכות הרבה..." (חובה פרק א, ז; דפוס ונציה ש"ה דף ט ע"ד; פינקלשטיין, עמ' ע 4x); "ריבה כאן שוחטים הרבה" (צו פרשה ד, ג; דפוס ונציה ש"ה דף יח ע"ד; פינקלשטיין עמ' קמט); "האשה שילדה ולדות הרבה" (תזריע פרק ג, ו דפוס ונציה ש"ה דף ל ע"א; פינקלשטיין עמ' רמט). הצירוף הלוואי הוא מושאו של פועל המביע את ביטול הקיים: "ושתה משקין הרבה" (חובה פרק טו, ב; דפוס ונציה ש"ה דף יג ע"ד; פינקלשטיין עמ' קז); "ואכל אכלים הרבה" (דפוס ונציה דף יג ע"ד; פינקלשטיין עמ' קז); "סוף שדברים הרבה מעלימין" (קדושים פרשה י, ט; דפוס ונציה ש"ה, דף מז ע"ג; פינקלשטיין עמ' תי).

ב ס פ ר י :

הצירוף הלוואי הוא נשוא הקיום:¹¹² "הרים" [דברים יא, יא] הרים הרבה בקעות בקעות הרבה" (דברים פסקה לט, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 78-79). הצירוף הוא הצירוף השמני שליד נשוא הקיום: "אע"פ שיש בידו מצות הרבה" (במדבר פסקה קיב, הורוביץ עמ' 121); "ארץ שיש בה מיני ארצות הרבה..." (דברים פסקה לט, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 78) – במשפטי קיום לוקטיביים; "משל למלך שהיו לו נכסים הרבה" (דברים פסקה יא, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 19); "...שהיו לו בנים ועבדים הרבה" (דברים פסקה מ, עמ' 83); "...שהיו לו בנים הרבה" (דברים פסקה שנב, עמ' 413) – במשפטי קיום של השיוך.

הצירוף הלוואי הוא מושא מתהווה: "לסוף שגוררת מצות הרבה... עבירות הרבה" (במדבר פסקה קיב, הורוביץ עמ' 120); "לאחד שעשה לחבירו צרות הרבה..." (דברים פסקה א, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 6); "אנו שנצטוינו מצות הרבה..." (דברים פסקה

109 המובאות נרשמו כאן על פי כ"י רומי, מהדורת פינקלשטיין.

110 וכן מהמשנה: "יהעמידו תלמידים הרבה" (אבות א, א); והשווה במכילתא (מסכתא דפסחא, בא ו, הורוביץ עמ' 19).

111 אף עם הפועל "קרא": "ובהמות הרבה קרויות בהמה" (בחוקותי פרק ט, ו; דפוס ונציה ש"ה, דף נח ע"ג).

112 אם אנו כוללים את משפט הזהות במשפט הקיום.

לא, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 50); "מלמד שעשו להם עגלים הרבה" (דברים פסקה מג, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 98). וכן כשהוא מושאו של "נתן" (גרימת הקיום של השיוך): "אפילו נתן ממון הרבה..." (במדבר פסקה קלה, הורוביץ עמ' 180). יש גם מקרה של נושא מתהווה: "ודלקו ממנו נרות הרבה..." (במדבר פסקה צג, הורוביץ עמ' 94). וכן מקרים של צירוף יחס ובו צירוף שמני המביע התהוות: "הרי אנו מובטחים בברכות הרבה" (במדבר פסקה פד, הורוביץ עמ' 83); "...מין אחד ומשתנה למינים הרבה" (במדבר פסקה פט, הורוביץ עמ' 89). מאלף הוא, שבכל הצירופים הלואיים של "הרבה" בספרי מצויים שניים בלבד שאין בהם מהתוכן של ההתהוות-הקיום: "אנו שעובדים אלוהות הרבה" (דברים פסקה לא, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 50); "יכול באוכלוסים הרבה..." (דברים פסקה שא, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 319).

3.7.2.2 בתלמוד הבבלי

נמצאו בלשון העברית של התלמוד הבבלי בשכיחות גבוהה כל אותם המבנים של צירופי "הרבה" הלואי כחלק של מבע הכמת הקיומי, שנמצאו בלשון התנאים.

4. היחסים הסמנטיים (senses) של "הרבה"

אפשר להעלות את העימותים האלה (ומהם את היחסים הסמנטיים) של "הרבה":

4.1 "הרבה" בתעצים

4.1.1 : "מעט"

במשנה: "אמור מעט ועשה הרבה" (אבות א, טו).
 בספרי: "אם שמעת מעט סופך לשמוע הרבה" (דברים פסקה עט, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 145).
 בתלמוד הבבלי (הן בברייתא הן בדברי האמוראים ועורכי הגמרא): בדיון בדברי המשנה או בעקבותיה.

4.1.2 : "קמעא", "קמאה"

במשנה: "הוציא הרבה ואכל קמאה" (כתובות ת, ה).
 בתוספתא: "אוכלין בין מהרבה ובין מקמעא" (בבא מציעא ג, י).¹¹³
 בספרא: "ויהא אדם אוכל הרבה... אלא אוכל קמעא..." (בתוקותי פרק א, ז; דפוס ונציה ש"ה, דף נו ע"ג).
 בתלמוד הבבלי (על חלקיו הלשוניים השונים) מצוי עימות זה בעקבות דברי התנאים.

113 וראה במשנה בבא מציעא ג, ז.

4.2 "הרבה" כתיאור פועל (של המידה, של מידת הכימות, כמגביר)

4.2.1 : "מעט" (כנראה בעקבות לשון המקרא)

בתלמוד הבבלי, בלשון הברייתא: "אדם מטמא מעט מטמאין אותו הרבה" (יומא לט ע"א).¹¹⁴

4.3 "הרבה" כלוואי אדייקטיבי

4.3.1 בעל גרעין המקדים אותו

4.3.1.1 : "אחד", "אחת"

במשנה: "זה חומר במינים הרבה ממין אחד..." (כריתות ג, ב).
בתוספתא: "וכי פסח אחד יש לנו... הרבה משלש מאות פסחים בשנה יש לנו..." (פסחים ד, א; צוקרמנדל עמ' 162, ליברמן עמ' 165).
במכילתא: "שמע אדם מצוה אחת משמיעין לו מצות הרבה..." (מסכתא דויסע, בשלח א, הורוביץ-רבין עמ' 157).
בספרא: "למלך ששכר פועלים הרבה והיה שם פועל אחד..." (בחוקותי פרק ב, ה; דפוס ונציה ש"ה, דף נו ע"ד).
בספרי: "לאדם שעשה לחברו צרות הרבה באחרונה הוסיף לו צרה אחת" (דברים פסקה א, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 6).
בתלמוד הבבלי, בדברי אמוראים: "אמר רב נחמן... שמירה אחת לשבתות הרבה" (שבת סט ע"ב).

4.3.1.2 : "שתיים"

בספרא: "וכי שתי תורות היו להם לישראל והלא תורות הרבה ניתנו להם לישראל" (בחוקותי פרק ח, יב; דפוס ונציה ש"ה, דף נח ע"א).

4.3.1.3 : "מעט" (המקראי)

בספרי: "יכול באוכלוסים הרבה תלמוד לומר במתי מעט [דברים כו, ה]" (ספרי דברים פסקה שא, פינקלשטיין-הורוביץ עמ' 319).

4.3.2 "הרבה" כלוואי אדייקטיבי מחוסר גרעין

4.3.2.1 : "אחת"

בתלמוד הבבלי, בברייתא: "תניא אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע... אתה לא שמעת אלא אחת ואני שמעתי הרבה" (נידה ז ע"ב).¹¹⁵ ואפשר להשלים את הגרעין: *שמועת הרבה". אחת", *שמועות הרבה".

114 וראה לעיל הערה 54.

115 בכי מינכן; ארבי' (= "הרבה").

5. חלק הדיבר של "הרבה"

5.1 התיבה "הרבה" אינה נמנית עם שום מערכת נטייה, לא של פעלים ולא של שמות. אין אפשרות לצרף אליה אלא מלת יחס (מ: מהרבה, הרבה מ) או מלת חיבור (ש: שהרבה). מבחינה זו יש לראות בה תואר פועל בעל צורה קבועה.¹¹⁶

5.2 מבחינת התפקידים התחביריים של "הרבה" במשפט קרוב למיינו כשם: א. כשם תואר, מהשיקולים האלה: חלק ממופעיו במבנה של לוואי אדייקטיבי הם,¹¹⁷ כלומר במבנה של לוואי העוקב את גרעינו, כדרך של שמות תואר לוואיים העוקבים את שם העצם המשמש גרעין להם.

ב. כשם עצם, באותם מקרים שבהם אין "הרבה" מלווה שם עצם כלל וגם אין להשלים את שם העצם שהיה עשוי להיות הגרעין החסר שלו. אף אם נקיים את המיון הקודם של "הרבה" כשם תואר, נוכל לבתח את המקרים האלה של תפקידי תחביר הרווחים בשמות עצם (כנשוא, כנושא, כחלק שמני של צירוף יחס וכתיאור פועל) כמקרים של תעצים, שהרי תעצים מצוי הרבה בשמות תואר (כגון: "זקן", "חכם"). אלא שעקרונית תעצים אפשרי גם מתוארי פועל (כגון: "עוד", "יש"), כלומר מצד זה עדיין המיון כתואר פועל אפשר.

ג. כשם מספר (כפי שמצינו בלשון האמוראים ובלשון הגמרא הבבליית בלבד), באותם מקומות שבהם "הרבה" הלוואי מקדים את הגרעין שלו, כדרך ששמות המספר המונים מקדימים את השם המנוי שלהם. אלא שאין במיון זה הכרח, משום שמצינו בלשון התלמוד הבבלי תואר פועל הקרוב אל "הרבה" במשמעותו והוא מקדים את הגרעין שלו כשהוא בא במבנה לוואי (תואר הפועל "כמה").

5.3 על פי תוכנו ההגיוי (כלומר על פי משמעותו) "הרבה" נמנה עם ביטויי הכימות, הן כשהוא במבנה התחבירי של הלוואי והן כשהוא בתעצים: הוא מנוגד לשמות המספר "אחד" ("אחת"), "שתיים", ולתוארי הפועל "מעט", "קמאה" ("קימעה").

116 בתיאור ההיכרונות של לשון המקרא "הרבה" נחשב אפוא כתואר פועל. אין בכך כדי לבטל את הקביעה הדיאכרונית, שעל פי מוצאו "הרבה" הוא צורה שמנית (מקור מוחלט) של הפועל "הרבה" (הרבה בהפעיל); ולא עוד אלא שמוצאו זה של "הרבה" עשוי להבהיר את נוחות התעצים שחל בו בתפקודיו התחביריים. מקורם השמני של תוארי פועל בלשון המקרא מן המפורסמות הוא. (השווה: "היום", "עתה"; גם בצורת המקור המוחלט: "מהר", "היטב". על מתן תוספת משקל לפרט זה אני מודה להערותיהם של פרופ' ז' בן-חיים ושל פרופ' מ' בריאשר.)

117 ליתר דיוק 20% (10 מבין 49 מופעי "הרבה") לוואי אדייקטיבי הם בלשון המקרא; בלשון התנאים משקלו של הלוואי האדייקטיבי עולה (81% במשנה, 80% בתוספתא, 86% במכילתא דרבי ישמעאל, 82% בספרא; בספרי 65% ובספרי ווטא 20% בלבד). דיון בנתונים סטטיסטיים אלו יבוא בסיכום התיאור בלשון המדרש.

כשהוא בא כנשוא יש שהוא משמש ככמת קיומי; תוכן הגיוני זה של הכימות הקיומי שכיח בו גם במבנה הלוואי, כשהוא מלווה גרעין שהוא נשוא של קיום או חלק ממנו, או כשהוא מושא (או נושא) מתהווה. מהתוכן ההגיוני של הכימות אפשר להבין את ראשית התפתחותו של "הרבה" כתיאור דרגת הכימות וכמגביר (בלשון הברייתא שבתלמוד הבבלי).

5.4 "הרבה" כמגביר מצוי בלשון המקרא ליד פעלים המביעים פעולות ותהליכים נפשיים (רוחניים) בלבד. בלשון התנאים אין עדות ודאית ל"הרבה" האדוורביאלי כמגביר (יש עדות בודדת במשנה ובתוספתא ל"הרבה" כתיאור מידת הכימות בלבד).

5.5 אם לא נותר על מיונו של "הרבה" בחלקי הדיבר, קרוב להציע לאור השיקולים האלה שייקבע מעמדו כחלק דיבר לעצמו כביטוי של כימות, ככמת.